

1514 IR 1563 M. POLOCKO BERNARDINŲ KONVENTO KANKINIŲ ISTORIJA: ISTORIOGRAFINIS IR IKONOGRAFINIS ASPEKTAS

JUOZAPAS BLAŽIŪNAS

Apie Polocko bernardinų konvento gyvavimą iki 1563 m. tragedijos yra žinoma labai mažai. Trumpos žinutės įvairiuose metraščiuose ir publikuotuose šaltiniuose dažnai kartojasi, o dabarties mokslininkai šiuos istorinius įvykius pristato labai fragmentiškai. Reikėtų išskirti istoriko Dariaus Barono monografiją *Vilniaus pranciškonų kankiniai ir jų kultas XIV–XX a.*¹ ir to paties autoriaus sudarytą straipsnių rinkinį *Pirmieji pranciškonų žingsniai Lietuvoje XIII–XVII a.*², taip pat paminėtina menotyrininkės Rūtos Janonienės monografija *Bernardinų bažnyčia ir konventas Vilniuje*³ ir Viktoro Gidžiūno straipsniai⁴, kuriuose užsimenama arba apie Polocko kankinius, arba apie Polocko bernardinų konvento istoriją iki 1563 m. įvykių. Rengiant šį straipsnį, buvo peržiūrėta lietuvių, lenkų⁵ ir rusų⁶ kalba publikuota literatūra.

¹ Darius Baronas, *Vilniaus pranciškonų kankiniai ir jų kultas XIV–XX a.*, Vilnius: Aidai, 2010.

² *Pirmieji pranciškonų žingsniai Lietuvoje XIII–XVII a.*, sudarytojas Darius Baronas, (ser. *Studia Franciscana Lithuanica*, t. 1), Vilnius: Aidai, 2006.

³ Rūta Janonienė, *Bernardinų bažnyčia ir konventas Vilniuje*, Vilnius: Aidai, 2010.

⁴ Viktoras Gidžiūnas, „Pranciškonų observantų-bernardinų gyvenimas ir veikla Lietuvoje XV ir XVI amž.“, (atspaudas iš: *L. K. M. Akademijos Suvažiavimo darbai*, Roma, 1982, t. 9), Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1982, p. 35–134.

⁵ Kamil Kantak, *Bernardyni Polscy (1573–1795–1932)*, t. 1, Lwów: Nakł. Prowincji Polskiej OO. Bernardynów, 1933; Kamil Kantak, *Bernardyni Polscy (1453–1572)*, t. 2, Lwów: Nakł. Prowincji Polskiej OO. Bernardynów, 1933; Kamil Kantak, *Franciszkanie Polscy (1237–1517)*, t. 1, Kraków: Nakładem Prowincji Polskiej OO. Franciszkanów, 1937; Kamil Kantak, *Franciszkanie Polscy (1517–1795)*, t. 2, Kraków: Nakładem Prowincji Polskiej OO. Franciszkanów, 1938.

⁶ Александр Филюшкин, „Причины „Полоцкого взятия“ 1563 г. глазами современников и потомков“, in: *Вестник Санкт-Петербургского университета*, Санкт-Петербург, 2005, ser. 2: *История*, Nr. 3, p. 20–31; Александр Филюшкин, „Князь А. М.

ra bei šaltiniai, kur rašoma apie bernardinų konventus Lenkijos ir Lietuvos provincijose, Polocko miesto istoriją⁷, 1514 ir 1563 m. įvykius. Analizuojant literatūrą apie Maskvos kariuomenės Polocko miesto užėmimą 1563 m., nustebino rusų mokslininkų straipsnių gausa, tačiau pateikta informacija ir įvairios išvados bei prielaidos gali būti prieštaringai vertinamos Lietuvos istorikų. Būtina paminėti Sankt Peterburgo valstybinio universiteto profesoriaus Aleksandro Filiuškinio straipsnius ir monografijas⁸, kuriose tyrinėjamas Livonijos karo laikotarpis. Rašant apie Polocko bernardinų konvento kankinių ikonografiją, naudojamos Lietuvos dailės muziejuje ir Vilniaus Bernardinų bažnyčioje saugomų meno kūrinių vaizdų fonuotraukos ir įvairi dokumentacija.

Bernardinų ordino įkūrimo ir konventų steigimo istorija. XIV a. antroje pusėje spontaniškai kilęs pranciškonų ordino reformos judėjimas, vadovaujamas šv. Bernardino Sieniečio ir šv. Jono Kapestrano, siekė grįžti prie pradinės šv. Pranciškaus regulos, atmetant vėliau ordino konstitucijose įtvirtintas gautas privilegijas, lengvatas ir išlygas, 1446 m. gavo realią autonomiją paties ordino viduje. Vadinamieji observantai siekė reformuoti visą ordiną, o išrinktas generalinis vikaras šv. Jonas Kapestranas, norėdamas paskleisti ir įtvirtinti reformas, aktyviai steigė naujus konventus Centrinėje ir Rytų Europoje⁹. Būtent Lenkijoje ir kitose Rytų Europos šalyse observantai pradėti vadinti bernardiniais, norint juos atskirti nuo konventualų ir taip pagerbti šv. Bernardiną Sienietį¹⁰.

Курбский и Ливонская война“, in: *Вестник Санкт-Петербургского университета*, Санкт-Петербург, 2006, ser. 2: *История*, Nr. 3, p. 21–31; Александр Филюшкин, „Логика спора Ивана Грозного с Андреем Курбским“, in: *Герменевтика древнерусской литературы*, Москва: Знак, 1998, p. 236–263; Анна Хорошкевич, „Задачи русской внешней политики и реформы Ивана Грозного“, in: *Реформы и реформаторы в истории России*, Москва: Издательство РУДН, 1993, p. 25–36.

⁷ Ольга Левко, Георгий Штыхов, Тамара Габрусь, *Полоцк*, Минск: Белорусская наука, 2011.

⁸ Александр Филюшкин, *Изобретая первую войну России и Европы: Балтийские войны второй половины XVI века глазами современников и потомков*, Санкт-Петербург: Дмитрий Буланин, 2013; Александр Филюшкин, *История одной мистификации: Иван Грозный и „Избранная рада“*, Москва: Воронежский государственный университет, 1998; Сигурд Шмидт, *Россия Ивана Грозного*, Москва: Наука, 1999; Борис Флоря, *Русско-польские отношения и политическое развитие Восточной Европы во второй половине XVI – начале XVII в.*, Москва: Наука, 1978.

⁹ Rūta Janonienė, *op. cit.*, p. 19.

¹⁰ Viktoras Gidžiūnas, *op. cit.*, p. 36.

Vienas iš bernardinų konventų steigimo Rytų Europoje uždavinių jau nuo pat jų įsikūrimo pradžios buvo stačiatikių gražinimas Bažnyčios vienybėn¹¹. Tačiau dar šv. Jono Kapestrano 1453 m. įsteigtas bernardinų vienuolynas Krokuvoje, neturėdamas Šv. Sosto pavestos misijos užsiimti stačiatikių unija, turėjo iš pat pradžių išsiugdyti pakankamai vienuolių ir įkurti vienuolynus rusėnų bei maskvėnų gyvenamose srityse. Tačiau tik 1467 m. įkūrė Lenkijos provinciją, bernardinai galėjo užsiimti veikla stačiatikių tarpe¹².

XV a. antroje pusėje bernardinų ordinas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoje turėjo įsteigtus vienuolynus Vilniuje (1469), Kaune (1471), Tikocine (1479) ir Polocke (1498)¹³. Šiose vietovėse įsikūrę bernardinai, vadovaudamiesi Florencijos Susirinkimo (1439–1445) nutarimais, pradėjo rūpintis ir stačiatikių gražinimu Romos Bažnyčiai. Pagal Gidžiūną, dėl kai kurių aukštų dvasininkų nuomonės, kad stačiatikiai grįždami Bažnyčios vienybėn privalo priimti lotynų apeigas ir persikrikštyti, Florencijos Susirinkimo nutarimų įgyvendinimas patyrė nesėkmę ne tik rusėnų ir maskvėnų, bet ir LDK teritorijose¹⁴. Tačiau ar tikrai tai buvo nesėkmė, nėra pakankamai nuoseklių tyrimų. Vien tik Polocko bernardinų konvento istorijos nagrinėjimas šiame straipsnyje atskleidė, kokią didelę įtaką galėjo turėti nedidelės grupės bernardinų vienuolių sielovados darbai stačiatikių tarpe.

Polocko bernardinų konventas. 1498 m. Polockui buvo suteiktos Magdeburgo miesto teisės¹⁵. Tais pačiais metais Didysis Lietuvos kunigaikštis Aleksandras Jogailaitis pakvietė atvykti į Polocką bernardinų ordino vienuolius ir paskyrė jiems vietą vienuolynui statyti. Tokį savo sprendimą jis sutvirtino bernardinams suteikiama privilegija¹⁶. Paties Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Aleksandro Jogailaičio nurodymu naujai įsteigtam Polocko konventui buvo perduota dalis Vilniaus bernardinų konvento brangenybių¹⁷.

¹¹ *Ibid.*, p. 106.

¹² Viktoras Gidžiūnas, *De initiis Fratrum Minorum de Observantia in Lituania (1468–1600)*, Quaracchi: Collegio di S. Bonaventura, 1970, p. 50–51.

¹³ Viktoras Gidžiūnas, „Pranciškonų observantų-bernardinų gyvenimas ir veikla Lietuvoje XV ir XVI amž.“, p. 37.

¹⁴ *Ibid.*, p. 107.

¹⁵ Ольга Левко, Георгий Штыхов, Тамара Габрусъ, *op. cit.*, p. 391.

¹⁶ Jan Fijałek, Władysław Semkowicz, *Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej / Codex diplomaticus ecclesiae cathedralis necnon dioeceseos Vilmensis*, t. 2, Kraków: Komisja Historyczna Polskiej Akademii Umiejętności, 1932, p. 536–537.

¹⁷ Rūta Janonienė, *op.cit.*, p. 81.

Egzistuoja iki dabar dar nežinomas ryšys tarp Polocko miestui suteiktų Magdeburgo teisių ir bernardinų vienuolių pakvietimo įsikurti, nes būtent ir Magdeburgo miesto teisių privilegijos, ir kvietimas įsikurti bernardinų vienuoliams datuotini šv. Pranciškaus paminėjimo spalio 4 diena. Panašus sutapimas taip pat iš istorijos yra žinomas ir Gardino mieste, kai 1494 m. buvo įsteigtas vienuolynas, o miestui Magdeburgo privilegijos buvo suteiktos 1496 m.¹⁸ Gali būti, kad būtent įvairių vienuolynų steigimas paskatindavo ir paspartindavo Magdeburgo teisių bei privilegijų suteikimo procesus. Arba būdavo taip, kad miestas, norėdamas gauti Magdeburgo teises, privalėdavo leisti įkurti įvairių vienuolynų konventus savo teritorijoje¹⁹. Tokioms keliamoms prielaidoms pagrįsti reikalingi nuoseklesni tyrimai ir tai nėra šio straipsnio tema.

Naujai įsteigtą Polocko bernardinų konventą į Lenkijos provinciją priėmė pal. Vladislovas iš Gielniovo²⁰. Kadangi nebuvo įsteigta atskira parapija, tai Polocko konvento vienuoliai galėjo tik laiminti santuokas ir suteikti sakramentus perėjusiems iš stačiatikių į katalikų tikėjimą. Tokia privilegija dirbantiems tarp kitatikių buvo suteikta dar 1482 m.²¹ Pirmasis Polocko konvento gvardijonas, vadovavęs vienuolyno statyboms, buvo Leonas iš Lankuto miesto, kuris 1498 m. atvyko kartu su keturiais vienuoliais iš Vilniaus konvento²². Šiose pareigose gvardijonas Leonas išbuvo net 14 metų nuo 1498 iki 1512 m.²³, o vėliau iki 1512 m. rudens vadovavo Vilniaus Šv. Pranciškaus ir šv. Bernardino bažnyčios atstatymo darbams Vilniuje²⁴.

Bernardinai, laikydamiesi Florencijos susirinkimo nutarimų ir jiems Šv. Sosto suteiktų privilegijų (tokias pat privilegijas turėjo ir pranciškonai misionieriai Šventojoje Žemėje ir Bosnijoje), kurios iš popiežių Siksto IV ir

¹⁸ Наталия Мисаревич, „Магдебургское право как разновидность городского права“, in: *Гісторыя і сучаснасць: Беларуская дзяржаўнасць ва ўсходнеўрапейкім цывілізацыйным кантэксце: Зборнік навуковых прац, прысвечаных 90-годдзю з дня нараджэння І. А. Юхо*, Мінск: Бизнесофсет, 2012, p. 436.

¹⁹ *Ibid.*, p. 437.

²⁰ Wiesław Franciszek Murawiec, „Bracia mniejsi, zwani bernardynami, w Wielkim Księstwie Litewskim w latach 1468–1628“, in: *Pirmieji pranciškonų žingsniai Lietuvoje XIII–XVII a.*, p. 129.

²¹ *Ibid.*, p. 130.

²² Kamil Kantak, „Pierwsza prowincja Bernardynów litewskich. 1520–1571“, in: *Litwa i Ruś*, Wilno, 1912, t. IV, sąs. II, p. 67.

²³ Wiesław Franciszek Murawiec, *op. cit.*, p. 130.

²⁴ Rūta Janonienė, *op. cit.*, p. 65.

Inocento VIII buvo gautos bernardinų provincijos vikaro Marijono iš Jezioroko pastangomis²⁵, stačiatikių tarpe turėjo didelių pasiekimų²⁶. Ypač tokiais darbais pasižymėjo Vilniaus, Tikocino ir Polocko vienuolynai²⁷. O ir pirmasis Polocko konvento gvardijonas Leonas iš Lankuto, padedamas brolių bernardinų, labai daug kitatikių pakrikštijo²⁸. Net pats didysis Maskvos kunigaikštis Ivanas Vasiljevičius, matyt, suprasdamas kylančias grėsmes, dar 1502 m. piktinosi nauja „Romos bažnyčia“ Polocke²⁹.

Greičiausiai visi vienuoliai atvyko iš Vilniaus konvento. Ir tai tarsi patvirtina Jonas iš Komorovo, kuris kronikoje rašo, kad Vilniaus konventas veždavo savo gamybos liturginius rūbus ir altoriaus puošybinius elementus tik į Polocką. Taip pat ir Vilniaus konvento filijoje Budslave, kurios steigėjas 1504 m. buvo Aleksandras Jogailaitis, iš Vilniaus konvento buvo atvykę keturi vienuoliai³⁰. O ir pats Vilniaus konventas įsikūrė visai netoli į Polocką vedančio kelio pradžios. Matyt, tai lėmė pavestos „Rytų misijos“ tikslai ir bernardinų sielovados darbo tarp stačiatikių pobūdis³¹. Tikėtina, kad bernardinai galėjo mokyti rytų žemėse žmones ir rusėnų kalba, juolab kad būtent bernardinų užsakymu „Rytų misijos“ tikslams XV a. pabaigoje Krokuvoje nors ir trumpai buvo spausdinamos religinės knygos senąja slavų kalba, o ir popiežius Leonas X 1515 m. buvo suteikęs teisę aukoti mišias slavų kalba³².

Šioje straipsnio vietoje trumpai galima panagrinėti, kodėl Maskvos kunigaikštystei galėjo rūpėti Polockas ir jo žemės. Nagrinėjant artėjančio karo neišvengiamumą, išskiriamos dvi priežastys: Maskvos sienų su LDK neapibrėžtumas ir kylantys vietiniai konfliktai tarp maskvėnų, rusėnų bei lietuvių didikų ir pirklių, taip pat ideologiniai skirtumai³³. Įtakos turėjo ir išaugusi prekyba maskvėnų ir rusėnų gyvenamose teritorijose, nes ir Vakarų Dvinos (lat. Daugava), kuri prateka pro Polocką, ir Dniepro, ir Šiaurės

²⁵ *Ibid.*, p. 80.

²⁶ Florijonas Neviera, „Lietuvos pranciškonai observantai iki pirmosios provincijos įsikūrimo (1468–1530)“, in: *Lietuvių mokslo draugijos raštai*, Vilnius, 1935, kn. V, p. 221–222.

²⁷ Viktoras Gidžiūnas, *op. cit.*, p. 107.

²⁸ Kamil Kantak, „Pierwsza prowincja Bernardynów litewskich. 1520–1571“, p. 68.

²⁹ Kamil Kantak, *Bernardyni Polscy (1573–1795–1932)*, p. 178.

³⁰ Wiesław Franciszek Murawiec, *op. cit.*, p. 123.

³¹ Rūta Janonienė, *op. cit.*, p. 24.

³² *Ibid.*, p. 39.

³³ Александр Филюшкин, „Причины „Полоцкого взятия“ 1563 г. глазами современников и потомков“, p. 21.

Dvinos upės buvo didžiausi vandens prekybiniai keliai, kuriuos kontroliavo išskirtinai pirkliai iš Europos³⁴. Didelę reikšmę turėjo ir kitatikių krikštai. Kadangi tuo metu Polocko žemėse gyveno ne tik stačiatikiai, bet ir daug nekrikštytų žmonių, bernardinų vienuoliai per labai trumpą laiką pakrikštijo keletą tūkstančių žmonių, kurie įsikūrė gyventi netoli vienuolyno. Įdomu yra tai, kad tarp naujai pakrikštytų stačiatikių buvo ir labai garsių bei turtingų giminių. Paminėtina rusėnų kilmės pirklų Skorinų šeima³⁵ – garsiausias iš jų buvo Pranciškus Skorina, 1517 m. Vilniuje įkūręs spaustuvę ir išleidęs pirmąsias knygas rusėnų kalba³⁶.

Polocko bernardinų konvento gvardijono Bonaventūros kankinystė 1514 m. Maskvos kunigaikščiams įgaunant vis daugiau galių, prasidėjo dažni išpuoliai ir į LDK valdomas teritorijas. Maskvėnų kariuomenė pasiekdavo ir Polocko miestą. Būtent vieno tokio išpuolio metu 1514 m. buvo nužudytas gvardijonas tėvas Bonaventūras iš Lietuvos³⁷. Tai galėjo būti antrojo karo su Maskvos kunigaikščiu Vosyliumi III metu, kai rusėnų kariuomenė įsiveržė į Polocką ir puolė vienuolyną, tačiau vadovaujami vėliau kovoje kritusio gvardijono Bonaventūros, vienuoliai narsiai gynėsi³⁸.

Šio straipsnio autoriui pavyko aptikti anksčiausią žinomą gvardijono Bonaventūros kankinystės paminėjimą airių kilmės pranciškonų teologo Luke'o Waddingo parašytoje ir 1650 m. išspausdintoje knygoje *Scriptores Ordinis Minorum*:

BONAVENTURA LITHUANUS Guardianus occisus est à Moscouitis an. 1514.³⁹

Taip pat Bonaventūras paminėtas ir Arthuro Du Monstier (1586–1662) parašytoje ir 1653 m. išspausdintoje knygoje *Martyrologium Franciscanum*:

³⁴ Генрих Штаден, *О Москве Ивана Грозного: Записки немца-опричника*, Москва: Издательство М. и С. Сабашниковых, 1925, p. 10.

³⁵ Kamil Kantak, *op. cit.*, p. 179.

³⁶ Vytautas Ališauskas, „Autorius ir autorius: 1517 ir 1581 m.“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, Vilnius, 2005, Nr. 6, p. 227.

³⁷ Rūta Janonienė, *op. cit.*, p. 121.

³⁸ Viktoras Gidžiūnas, *op. cit.*, p. 109.

³⁹ Luke Wadding, *Scriptores Ordinis Minorum. Quibus accessit Syllabus illorum, qui ex eodem Ordine pro fide Christi fortiter occubuerunt. Prioresatramento, posteriores sanguin Christianam religionem asseruerunt*, Romae: Ex Typographia Francisci Albert Tani, 1650, p. 455.

Beati Bonaventure, Martyr. Hie sortis Athleta Christi, in prima irruptione Moscouitarum, Martyrium passus est, cum esset illius urbis Conuentus Guardianus anno 1514.⁴⁰

Taip pat Bonaventūras paminėtas tos pačios knygos pabaigoje pagal regionus: POLOCI in Lithuania./Bonaventura, Martyr. 21. Maii.⁴¹

Gvardijonas Bonaventūras iš Lietuvos paminėtas ir 1736 m. išspausdintose knygoje *Annales minorum seu trium ordinum A S. Francisco Institutorum*:

In prima incursione Moscovitarum anno MDXIV. martrium perpressus est Bonaventura Lithuanus Guardianus.⁴²

Pranciškonų ordino kronikininko Joannes Hyacinthuso Sbaralea (Giovanni Giacinto Sbaraglia, lot. Joannes Hyacinthus Sbaralea, 1687–1764) tik 1806 m. išleistoje knygoje *Supplementum et castigatio ad scriptores* paminėtas ir Bonaventūras, tačiau nėra nurodyta nei vieta, nei rašytiniai šaltiniai, kuriais remiantis minima kankinystė:

Bonaventura... in Lithuania.⁴³

Nors Bonaventūras iš Lietuvos yra paminėtas kaip kankinys aukščiau tekste pateiktose knygose, tačiau senuose metraščiuose ir kronikose šio straipsnio autoriui nepavyko surasti papildomos informacijos apie kankinystės aplinkybes. Tai gali būti tolesnių tyrinėjimų sritis.

Grįžtant prie nagrinėjamos temos būtina žinoti, kad Polocko bernardinų konventas nebuvo įsikūręs pačiame mieste, o menkai įtvirtintame priemiestyje, ir dėl to ne vieną kartą nukentėjo per maskvėnų išpuolius. Kadangi visi pastatai buvo mediniai, tai pražūtingi gaisrai per priešų puolimus buvo dažni, tačiau ir vienuolynas, ir bažnyčia buvo atstatomi iš naujo.

⁴⁰ Arthur Du Monstier, *Martyrologium franciscanum, in quo sancti, beati, aliique servi Dei, martyres, pontifices, confessores, ac virgines, qui tum vitae sanctitate, tum miraculorum gloria, claruere: in universo ordine FF. Minorum, toto orbe terrarum, cunctis usque nunc saeculis; per omnes provincias observantium, discalceatorum, recollectorum etc. conventualium, capucinatorum, etc. monialium, clarissarum, urbanistarum, etc. necnon utriusque sexus tam secularium quam regularium tertiariorum, recensentur*, Parisiis: Apud Edmundum Couterot, 1653, p. 221.

⁴¹ *Ibid.*, p. 664.

⁴² *Annales minorum seu trium ordinum A S. Francisco Institutorum*, Romae: Typis Rochi Bernabò, 1736, p. 169.

⁴³ Joannes Hyacinthus Sbaralea, *Supplementum et castigatio ad scriptores trium ordinum S. Francisci a Waddingo, aliisque descriptos; cum adnotationibus ad Syllabum martyrum eorundem ordinum*, Romae: ex typographia S. Michaelis ad ripam apud Linum Contedini, 1806, p. 851.

Warrhafftige und erschreckliche Zeitung von dem grausamen Feind dem Moskowiter, Augsburg, 1563

Daug prie tokių statybų ir reikmenimis, ir medžiagomis, ir meistrais prisidėjo Vilniaus bernardinų konventas. O ir Aleksandras Jogailaitis padėjo lėšomis⁴⁴.

Polocko bernardinų konvento gvardijono Pauliaus, Dominiko, Adomo, Martino ir Vaclovo kankinystė 1563 m. Bernardinų konventas Polocke veikė iki 1563 m., kai Ivano Rūsčiojo vadovaujama maskvėnų kariuomenė užėmė šį miestą.

Nors ir buvo pasirašyta trapi taikos sutartis po Livonijos karo tarp LDK bei Maskvos kunigaikštystės, taip pat buvo bandoma šią sutartį pratęsti nors iki 1562 m. vasaros, abi konfliktuojančios pusės ruošėsi artėjančiam neišvengiamam karui⁴⁵. Tačiau LDK buvo tikima, kad jei ir prasidėtų karas, būtų puolamas Kijevas⁴⁶.

Bet jau 1562 m. lapkričio mėn. Ivanas Rūstusis įsakė ruoštis karo žygiui būtent į Polocką, o gruodžio 23 d. su savo kariuomene iš Možaisko pajudėjo

⁴⁴ Kamil Kantak, *op. cit.*, p. 178.

⁴⁵ Александр Филюшкин, *op. cit.*, p. 21.

⁴⁶ *Ibid.*, p. 22.

link Didžiųjų Lukų miesto, kurį pasiekė sausio 6 d.⁴⁷ Po trumpos apgulties nuo sausio 31 d. Polockas buvo užimtas vasario 15 d.⁴⁸

Štai kaip apie to meto įvykius, kuriuose paminėti bernardinų kankiniai, rašo kronikininkas Motiejus Strykovskis (lenk. Maciej Strykowski, lot. Matys Strycovius, 1547 – apie 1593) 1582 m. Karaliaučiuje išleistoje *Lenkijos, Lietuvos, Žemaičių ir visos Rusios kronikoje*:

Taktedy 15. dnia Lutego Moskiewski Polocko opanował / gdzie Tatarowie Mni-chow Bernardinow posiekli.⁴⁹

Beveik identiškas Strykovskiui tekstas yra ir Marcino Bielskio (apie 1495–1575) parašytoje ir 1597 m. išleistoje *Lenkijos Kronikoje*⁵⁰:

Tak tedy dnia 15 miesiaca Lutego w roku 1563. Moskiewski Polocko wziął, gdzie Bernardyny Mnichy Tatarom wszystkie posiec kazal, y Zydy w Dzwynie potopic.⁵¹

Jau minėtoje *Scriptores Ordinis Minorum* yra paminėti penki nežinomi kankiniai iš Polocko:

ANONYMI quinque Palociae in Lithuania à Tartaris, et Moscouitis urbem illam, et conuentum incenditibus capti (caeteris fibi fuga confulentibus) crudeliter iugulati funt.⁵²

Pirmą kartą penki Polocko kankinių vardai minimi Arthuro Du Montier *Martyrologium Franciscanum*:

B. quinque Fratrum Martyrum. Excserunt e vita ann. 1563, quando illa Polocia seu Polocia ciuitas, una cum Conuentu Fratrum a Tartaris Moschouitisque

⁴⁷ *Ibid.*, p. 24.

⁴⁸ Александр Кадира, „Участие стрельцов во взятии Полоцка Иваном IV Грозным в 1563 году“, in: *Вестник Воронежского государственного университета*, Москва, 2012, ser. *История, политология, социология*, Nr. 1, p. 107–108.

⁴⁹ Maciej Strykowski, *Która przedtym nigdy światła nie widziała. Kronika Polska Litewska, Żmudzka, y wszystkiey Rusi Kijowskiej, Moskiewskiej, Siwierskiej, Wołyńskiej, Podolskiej, Podgorskiej, Podlaskiej, etc. Y rozmaite przypadki wojenne y domowe, Pruskich, Mazowieckich, Pomorskich y innych Królestwu Polskiemu y Wielkiemu Księstwu Litewskiemu przyległy*, Królewiec: Drukowano w Krolewcu u Gerzego Osterberga, 1582, p. 771.

⁵⁰ Joachim Bielski, *Kronika Polska Marcina Bielskiego. Nowo przez loach. Bielskiego syna iego wydana*, Kraków: Drukarnia Jakoba Siebeneychera, 1597.

⁵¹ *Zbior dzieiowpisow Polskich we czterech tomach zawart, t. 1: Kronika Marcina Bielskiego, niegdys w Krakowie drukowana, teraz z nowu z doprowadzeniem az do Augusta III przedrukowana*, Warszawa: Drukrania J. K. Mci y Rzeczypospolitey u XX Societatis Jesu, 1764, p. 557.

⁵² Luke Wadding, *op. cit.*, p. 450.

incendio consumpta est. ... a quo vocantur, Paulus Guardianus, Dominicus, Martinus, Venceslaus, & Adamus.⁵³

Toje pačioje knygoje toliau tekste kankiniai paminėti kiekvienas atskirai:

Adamus, Martyr, Polociae. 21. Martii.⁵⁴

Dominicus Martyr, Polonię. 21. Mars.⁵⁵

Martinus Martyr, Polociae. 11⁵⁶. Mars.⁵⁷

[...]⁵⁸

Venceslaus Martyr. Poloniae. 21. Martii.⁵⁹

1736 m. išleistame įvairių autorių papildytame veikale *Annales minorum seu trium ordinum A S. Francisco Institutorum* randami jau ir kankinių vardai:

Locus erat perquam opportunus trium gentium Lithuanicae, Moscovitivae & Ruthenae conversioni, sed a Moscovitis tertio & quarto destructus, licet multorum Patrum suffragiis derelinqui juberetur, nihilominus Superiorum suit semper sententia, ut conservaretur propter vastissimae gentis instructionem, & praedicatorum in cicuitu inopiam. Tandem anno MDLXIII. capta urbe, destructaque arce, Conventus hic solo aequatus est a Tartaris & Moscovitis, sub Moscoviae tyranno Joanne Basilide, occifis etiam quique Fratribus, Paulo Guardiano, Dominico, Martino, Venceslao & Adamo.⁶⁰

Pranciškonų ordino kronikininko Joannes Hyacinthuso Sbaralea knyga *Bullarium Franciscanum romanorum pontificum constitutiones epistolas* (1768)⁶¹, kurioje surinkti įvairūs dokumentai, liečiantys ir beatifikacijos reikalus, tačiau apie Polocko kankinius čia nieko nerašoma. Tik 1806 m. išleistoje to paties autoriaus knygoje *Supplementum et castigatio ad scriptores*, kurioje nuosekliai nurodomi visi pranciškonų ordino kankinių, palaimintųjų ar šventųjų paminėjimai rašytiniuose šaltiniuose, yra paminėti ir Polocko kankiniai,

⁵³ Arthur Du Monstier, *op. cit.*, p. 127.

⁵⁴ *Ibid.*, p. 673.

⁵⁵ *Ibid.*, p. 682.

⁵⁶ Spausdinimo klaida – vietoj 11 turi būti 21.

⁵⁷ *Ibid.*, p. 694.

⁵⁸ Nėra gvardijono Pauliaus.

⁵⁹ *Ibid.*, p. 702.

⁶⁰ *Annales minorum*, p. 169.

⁶¹ Joannes Hyacinthus Sbaralea, *Bullarium Franciscanum romanorum pontificum constitutiones epistolas, ac diplomata continens tribus ordinibus minorum, clarissarum et poenitentium a seraphico patriarcha sancto Francisco institutis concessa ab illorum exordio ad nostra usque tempora*, Romae: S.-C. de Propaganda Fide, 1768.

tačiau jau ne kartu, o atskirai. Taip pat nėra nurodyti jokie rašytiniai šaltiniai, o ir patys kankiniai pažymėti tik regioniniame sąrašė:

Index Topographicus / In Lithuania, Polonia, et Russia.

Adam Polonus Polociae / Dominicus N. Polocensis Polociae / Martinus N. Polociae / Paulus N. Polociae / Venceslaus Polocensis Polociae.⁶²

Po 1563 m. Polocko bernardinų konvento sunaikinimo vienuoliai bernardinai į miestą sugrįžo tik 1696 m. Polocko vaivados Dominyko Sluškos kvietimu. Tačiau konventas įsikūrė jau kitoje vietoje kairiajame Vakarų Dvinos upės krante. Naujo vienuolyno ir bažnyčios statybos vieta buvo parinkta apsaugota įvairių gamtinių kliūčių – iš vakarų pusės tekėjo Kreivasis upelis, rytų pusėje buvo gili natūrali dauba⁶³. 1831 m. vienuolynas buvo uždarytas⁶⁴.

Ikono grafija. Iki dabar šio straipsnio autoriui nėra žinomas nė vienas 1514 m. kankinio mirtimi žuvusio gvardijono Bonaventūros atvaizdas. Gali būti, kad bernardinų konvento bažnyčiose tokie atvaizdai buvo, tačiau dėl savo bendravardžio bažnyčios mokytojo šv. Bonaventūros⁶⁵ gausesnio kulto apraiškų, vaizdiniai gali būti painiojami.

Iš Vilniaus Šv. Pranciškaus Asyžiečio ir šv. Bernardino Sieniečio bažnyčios ir bernardinų vienuolyno interjere buvusių penkių *Polocko kankinių* ciklo kūrinių šiuo metu žinomi tik trys molbertinės tapybos kūriniai. Visi nagrinėjami paveikslai yra iš Lietuvos dailės muziejaus fondų, išskyrus *Polocko kankinio bernardino Dominyko* paveikslą, kuris šiuo metu saugomas Vilniaus Bernardinų bažnyčioje. Minėtieji paveikslai iš muziejaus fondų pirmą kartą restauruoti ir eksponuoti parodoje „Lietuvos vienuolynų dailė“.

Paveikslai *Polocko kankinys bernardinus gvardijonas Paulius*⁶⁶, *Polocko kan-*

⁶² Joannes Hyacinthus Sbaralea, *Supplementum et castigatio ad scriptores trium ordinum S. Francisci a Waddingo, aliisque descriptos; cum adnotationibus ad Syllabum martyrum eorundem ordinum*, Romae: ex typographia S. Michaelis ad ripam apud Linum Contedini, 1806, p. 851.

⁶³ Александр Соловьёв, „Здание пекарни бернардинского монастыря“, in: *Вестник Полоцкого государственного университета*, Новополоцк, 2012, ser. F: *Строительство. Прикладные науки*, Nr. 16, p. 19.

⁶⁴ *Ibid.*, p. 20.

⁶⁵ Bonaventūras, lot. Bonaventura da Bagnoregio, 1221–1274.

⁶⁶ LDM, Inv. Nr. Ap P 640 Pm 217 B 587, drobė, aliejinė tapyba, 130 × 123 cm. Restauravimo protokolas Nr. 18/6918, restauratorius Balys Pakštas. Paveikslas LDM fonduose nuo 1954 m. Gautas iš Vilniaus dominikonų Šv. Dvasios bažnyčios. Į Vilniaus dominikonų Šv. Dvasios bažnyčią pateko iš Vilniaus arkivyskupijos kurijos apie 1949 m. (1949-07-29 aktu

Nežinomas XVIII a. vidurio autorius. *Polocko kankinys guardijonas Paulius*. LDM, Inv. Nr. Ap P 640 Pm 217 B 587, drobė, aliejinė tapyba, 130 × 123 cm

Nežinomas XVIII a. vidurio autorius. *Polocko kankinys bernardinus Adomas*. LDM, Inv. Nr. Ap 2514 T 5525 ED 3199, drobė, aliejinė tapyba, 131 × 123 cm

*kinys bernardinus Adomas*⁶⁷ ir *Polocko kankinys bernardinus Dominykas*⁶⁸ gali būti sukurti nežinomo XVIII a. vidurio Lietuvos tapytojo, galbūt bernardinų vienuolio. Tokį meno kūrinių datavimą patvirtina gamtamoksliniai tyrimai, kurių išvadose teigiama, kad grunto ir dažų sluoksnių sudėtis būdinga XVIII a. vidurio paveikslų tapybai.

Vilniaus miesto Vykdomojo komiteto Finansų skyriaus inspektorius Dudonis perdavė, o Vilniaus kurijos atstovas kunigas Jonas Elertas perėmė pagal Vilniaus arkivyskupijos kurijos įgaliojimą Nr. 515/49 m. Vilniaus Bernardinų bažnyčios likusį turtą; Vladas Drėma, *Vilniaus bažnyčios: Iš Vlado Drėmos archyvo*, sudarytojai Audronė Léverienė, Arturas Mickevičius, Rita Mosiejienė, Vilnius: Versus aureus, Kultūros paveldo departamentas prie Lietuvos Respublikos kultūros ministerijos, 2008, p. 101).

⁶⁷ LDM, Inv. Nr. Ap 2514 T 5525 ED 3199, drobė, aliejinė tapyba, 131 × 123 cm. Restauravimo protokolas Nr. 93/6743, restauratorė Teresė Blažiūnienė. Paveikslas LDM fonduose nuo 1954 m. Gautas iš LTSR valstybinio dailės instituto (dabar Vilniaus dailės akademija), 1954-12-30 aktu iš LTSR dailės instituto rinkinių perėmė Vilniaus dailės muziejus (Vladas Drėma, *op. cit.*, p. 103).

⁶⁸ Nuo 2007 m. Vilniaus Bernardinų bažnyčios nuosavybė. Paveikslas gautas iš Paberžės bažnyčios. Paberžės bažnyčioje paveikslas, spėjama, pateko iš Vilniaus arkivyskupijos kurijos. Drobė, aliejinė tapyba, 131 × 123 cm.

Paveikslas *Polocko kankinys bernardinus gvardijonas Paulius* restauruotas 1998 m. Paveikslas *Polocko kankinys bernardinus Adomas* buvo ištemptas medinėmis vinimis ant autorinio porėmio. Ant porėmio vertikalaus skersinio yra užrašas tušu lenkų kalba⁶⁹. Paveikslas restauruotas 1997–1998 m. Paveikslas *Polocko kankinys bernardinus Dominykas* pirmą kartą restauruotas apie 1970–1980 m.⁷⁰ Paveikslo būklė iki restauravimo nėra žinoma. Gamtamoksliniais tyrimo metodais netyrinėtas.

Tyrinėjant ikonografiją, šio straipsnio autorius atkreipė dėmesį, kad *Polocko kankinių* ciklo atvaizdų tapybos maniera labai artima paveiksliui *Palaimintasis Silvestras*⁷¹, kuris nutapytas nežinomo

XVII a. pabaigos – XVIII a. pradžios Lietuvos tapytojo ir LDM tapybos fonduose yra nuo 1954 m.⁷² Radiografiniai tyrimai⁷³ atskleidė, kad paveikslas visas iš naujo pertapytas su senos autorinės kompozicijos pakeitimais. Apžiūrėjus matyti, kad paveikslas užtapytas, bet užtapymai atlikti nenuėmus

Nežinomas XVIII a. vidurio autorius. *Polocko kankinys bernardinus Dominykas*. Vilniaus Bernardinų bažnyčia, drobė, aliejinė tapyba, 131 × 123 cm

⁶⁹ Užrašas užteptas aliejiniais dažais. Per papildomą apžiūrą 2008-03-05 atidengta dalis teksto: „Trzej Krolow... // Nabyty przezemnie...“ Tai gali būti paveikslo buvimo vietos įvardijimas – Vilniaus Bernardinų bažnyčioje yra Trijų Karalių koplyčia. Apie šioje koplyčioje buvusius paveikslius šiuo metu informacijos nėra.

⁷⁰ Pagal restauravimo braižą tai galėtų būti tuo metu privačiai įvairiose bažnyčiose restauravusios Elena Šmigelskaitės restauravimas, nes jos restauravimo metodams yra būdingas autorinio pagrindo dubliavimas gruntuota drobe ir autorinių užlankų gruntuavimas restauraciniu gruntu.

⁷¹ LDM, Inv. Nr. T 6170 Ap 2622 ED 67 728, drobė, aliejinė tapyba, 178 × 106 cm. Restauravimo protokolai Nr. 529/17 ir Nr. 21/692.

⁷² 1954-12-03 aktu Valstybinis Vilniaus dailės muziejus (dabar – LDM) perėmė iš LTSRS valstybinio dailės instituto (dabar – VDA) Vilniaus Bernardinų bažnyčios ir vienuolyno paveikslą *Šv. Silvestras*.

⁷³ UV ir rentgenas.

rėmo, nes autorinės tapybos sluoksnis matomas visuose kraštuose. Nors paveikslas nutapytas XVII a. pabaigoje arba XVIII a. pradžioje, dėl nežinomos priežasties jis pertapytas XVIII a. viduryje.

Palyginus XVIII a. viduryje užtapytą *Palaimintojo Silvestro* ir *Polocko kankinių* ciklo paveikslus, akivaizdžiai pastebima stilistinių tapybos ir spalvinės gamos tarpusavio panašumų. Tai itin akivaizdu dangaus srityje – jo spalvinė gama ir atlikimo maniera beveik identiška visuose kūriniuose. Be to, lyginant paveiksluose vaizduojamų asmenų veido bruožus, pastebimas to paties dailininko tapybos stilius – ilgos blakstienos, dideli akių vokai, ryškios antakių linijos, išraiškingos ausų formos, mimikos raukšlės ir kampuoti smakrai. Pažymėtina, kad šiuose paveiksluose net įrašai lotynų kalba apatinėje dalyje turi stilistinių panašumų žiūrint į šrifto formą ir užrašymo būdą⁷⁴, tačiau tai dar reikalauja papildomų tyrimų, nes šiuo metu neaišku, ar paveikslo *Palaimintasis Silvestras* užrašas yra autentiškas, ar paryškintas XIX a. Remiantis šia informacija galima teigti, kad paveikslas *Palaimintasis Silvestras* atnaujintas pilnai pertapant autorinę kompoziciją to paties dailininko, kuris nutapė *Polocko kankinių* ciklo paveikslus.

Rūta Janonienė išaiškino, kad Vilniaus Bernardinų vienuolyno koridorius 1752 m. buvo remontuojamas ir ten pakabinti šeši nauji paveikslai⁷⁵. Remiantis gamtamokslinių tyrimų rezultatais, kuriuose teigiama, kad *Polocko kankinių* ciklo paveikslai gali būti sukurti XVIII a. viduryje, o *Palaimintojo Silvestro* pertapymo data tokia pati, galima daryti prielaidą, kad literatūroje paminėti kūriniai yra penki naujai nutapyti *Polocko kankinių* ciklo ir atnaujintas *Palaimintojo Silvestro* paveikslas. Nors įrašas ant paveikslo *Polocko kankinys bernardinus Adomas* porėmio galbūt nurodo galimą *Polocko kankinių* ciklo paveikslų buvimo vietą, tačiau tikrai žinoma, kad XX a. pradžioje jie buvo pietiniame vienuolyno koridoriuje⁷⁶.

Polocko kankinių ciklo paveikslai gali būti sukurti 1752 m., siekiant iniciuoti kankinių beatifikacijos procesą, galbūt savaip konkuruojant su pranciškonais konventualais, kurie XVIII a. viduryje bandė aktualizuoti 14 Vilniaus kankinių kultą⁷⁷. Palyginus *Polocko kankinių* ciklo paveikslus su panašaus laikotarpio pranciškonų konventualų aplinkoje sukurtais paveikslais⁷⁸ *Keturio-*

⁷⁴ Ypač tai pastebima „t“ raidės rašyme.

⁷⁵ Rūta Janonienė, *op. cit.*, p. 210.

⁷⁶ *Ibid.*, p. 252.

⁷⁷ *Ibid.*

⁷⁸ Iki 1940 m. buvo Vilniaus Švč. M. Marijos Ėmimo į dangų (pranciškonų konventualų) bažnyčioje.

Stanisław Pacholowiecki. *Polockas*. 1579

likos pranciškonų nukankinimas Vilniuje⁷⁹ ir Pranciškonų triumfas danguje⁸⁰, aki-vaizdžiai pastebimas noras išaukštinti minėtus kankinius ir skleisti vizualiąsias žinias apie jų kankinystes.

Gali būti ir daugiau iki dabartinių laikų Lenkijos, Lietuvos, Baltarusijos ir Ukrainos teritorijų bažnyčiose ar įvairių muziejų fonduose išlikusių, bet neidentifikuotų bernardinų konventuose buvusių *Polocko kankinių* ciklo atvaizdų. Tokių paveikslų atpažinimą apsunkina įrašų nebuvimas arba bernardinų kankinių panašios kankinystės vaizdavimo būdas. Nors lenkų menotyrininkė Dorota Piramidowicz teigia, kad Gardino bernardinų konvento Šv. Kryžiaus Atradimo bažnyčioje yra Polocko kankinių ciklo paveiksai⁸¹, tačiau čia reikalingas nuoseklesnis tyrimas.

⁷⁹ Nežinomas XVIII a. Lietuvos dailininkas, LDM, Inv. Nr. T 937, drobė, aliejinė tapyba, 100 × 220 cm.

⁸⁰ Nežinomas XVIII a. Lietuvos dailininkas, LDM, Inv. Nr. T 936, drobė, aliejinė tapyba, 100 × 220 cm.

⁸¹ Dorota Piramidowicz, „Kościół p.w. „Kościół p.w. Znalezienia krzyża św. i klasztor pobernardyński w Grodnie“, in: *Kościóły i klasztory Grodna: Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, d. IV: *Kościóły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa trockiego*, t. 1, opracowała Maria Kałamajska-Saeed, Dorota Piramidowicz, Kraków, 2012, p. 41–42.

Išvados. Išnagrinėjus surinktą informaciją, galima teigti, kad Polocko kankinių istorija Lietuvos historiografijoje yra tyrinėta menkai. Atkreiptinas dėmesys, kad 1514 m. kankinio mirtimi žuvęs Polocko bernardinų konvento gvardijonas Bonaventūra iš Lietuvos yra daug kartų paminėtas įvairiose kronikose ir kankinių aprašymuose. Gali būti, kad buvo pradėtas ir beatifikacijos procesas. 1563 m. Polocke žuvę penki bernardinų vienuoliai įvairiose kronikose yra bevardžiai, ir tik XVII a. viduryje aptinkami jų vardai. Įdomu yra tai, kad Rusijos ir Ukrainos mokslininkai įvairiose maskvėnų ir rusėnų kronikose aptinka skirtingą žuvusių vienuolių skaičių. Tačiau tai nėra šio straipsnio tyrimas.

Apibendrinant ikonografinius vaizdus, galima teigti, kad Vilniaus Bernardinų bažnyčioje buvę penki Polocko kankinių paveikslai, nutapyti XVIII a. viduryje konkuruojant su pranciškonais konventualais, kurie mėgino išplėsti 14 Vilniaus pranciškonų kankinių kultą. Taip pat šiame straipsnyje liko nepateikti mokslinėje literatūroje pasitaikantys kankinių atvaizdai, kuriuose įvairių šalių istorikai ar menotyrininkai bando išvelgti Polocko kankinius. Tačiau nesant pagrįstų faktų, tai lieka tolimesnių tyrimų dalimi.

THE HISTORY OF THE 1514 AND 1563 MARTYRS
OF THE POLOTSK BERNARDINE CONVENT:
THE HISTORIOGRAPHIC AND ICONOGRAPHIC ASPECT

Juozapas Blažiūnas

Summary

It is known that in 1498 the rights of a Magdeburg city were granted to Polotsk and in the same year Lithuanian Grand Duke Aleksandras Jogailaitis invited the monks of the Bernardine Order to come to Polotsk and assigned a place for building their monastery. He confirmed this decision by granting a privilege to the Bernardines. By a directive of Lithuania's Grand Duke himself, part of the treasures of the Vilnius Bernardine Convent were handed over to the newly established Bernardine convent. The Blessed Wladyslaw of Gielniow admitted the newly established Bernardine convent into the Province of Poland. Most likely all the monks came from the Vilnius convent.

The Bernardines, adhering to the decisions of the Council of Florence and the privileges bestowed on them by the Holy See, had great success among the Orthodox believers. Because at that time in the Polotsk lands there lived not only

Orthodox, but also many not baptized, the Bernardine monks in a very brief time baptized several thousand people.

As the princes of Moscow gained ever more power, frequent attacks on the territories ruled by the GDL began. The army of the Muscovites would also reach the city of Polotsk. Namely during one of these attacks in 1514 the monastery guardian Father Bonaventure from Lithuania was killed. This could have been during the second war with Moscow Prince Vasily III, when the Ruthenian army invaded Polotsk and attacked the monastery, however, being led by the later in the battle fallen guardian Bonaventure, the monks defended bravely.

The article provides extracts in the original language of the earliest known commemorations of the guardian Bonaventure. Although Bonaventure from Lithuania is mentioned as a martyr in the provided fragments of the publications, however, the author of this article was unable to find additional information about the circumstances of the martyrdom in the old yearbooks and chronicles.

Up to now the author of this article does not know a single picture of the guardian Bonaventure who died as a martyr in 1514. It may be that there were such pictures in the churches of the Bernardine convent, however, due to the much more numerous expressions of the cult of the same name teacher of the church St. Bonaventure pictures could be mixed up.

The Bernardine convent in Polotsk operated until 1563 when the Muscovite army led by Ivan the Terrible after a brief siege took over the city on February 15. As martyrs perished the guardians Paulius, Vaclovas, Adomas, Martynas and Dominykas. Various yearbooks, chronicles and books of "Martyrs" write about this; however the names of the five martyrs of Polotsk are mentioned only from 1653.

From the former five works of the cycle of the *Martyrs of Polotsk* that were in the interiors of the St. Francis of Assisi and St. Bernardino of Siena churches as well as the Bernardine monastery in Vilnius at this time are known only three Molbert style paintings, created by an unknown painter of the middle of the 17th century, perhaps a Bernardine monk.

There maybe also more pictures of the former *Martyrs of Polotsk* cycle surviving but not identified until the present in the churches in Poland, Lithuania, Belarus and Ukraine and the funds of various museums. The absence of entries or the manner of the depiction of the similar martyrdom of Bernardine martyrs makes more difficult the recognition of such pictures.